

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ ՄԱՍԻՆ

ՆՈՐ ՆՅՈՒԹԵՐ «ՀԱՅՐԵՆԱՍԵՐՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅԱՆ» ՄԱՍԻՆ

Հայ աղգային նարոդնիկական խմբակների մեջ աչքի ընկնող դեր է կատարել «Հայրենասերների միություն» կազմակերպությունը, որը հիմնվել էր 1882 թ. դարնանը Մոսկվայում: Նա իր ժամանակի այն հայ ուսանողական կազմակերպություններից մեկն էր, որ զգալի դեր խաղաց հայ իրականության մեջ աղգային նարոդնիկական հոսանքի ձևավորման գործում: «Հայրենասերների միություն» անդամները աշխատում էին հեղափոխական նարոդնիկական գաղափարները հարմարեցնել ուղգային-ազատագրական շարժման խնդիրներին, երկրորդ պլան մղելով սոցիալ-տնտեսական հարցերը: «Հայրենասերների միության» պատմության ուսումնասիրության համար կարևոր սկզբնաղբւրներ են հանդիսանում կազմակերպության կողմից հրատարակված կոչերը, «Ազատության ավանդներ» թերթի լորս համարները, կազմակերպության անդամներ Մ. Զալյանի հուշերը և Ն. Արեյանի գրառումները: Իրենց հուշերում «Հայրենասերների միություն» մասին արժեքավոր անդեկություններ են թողել Քր. Միքայելյանը և Տ. Փիրումյանը: Սակայն «Միություն» մասին ղեկուս շատ քիչ օգտագործվել արխիվային պաշտոնական նյութեր: Վերջին ասրիներին մեղ հաղորդեց հայտնաբերել մի շարք արխիվային փաստաթղթեր, որոնք սերտորեն առնչվում են «Հայրենասերների միության» հետ: Իրանք նախ և առաջ ուստիկական գեպարտամենտի տվյալներն են այն մասին, որ Մոսկվայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի ուսանողներ Կարապետ Տեր-Խաչատուրովը և Մարգար Արանմովը (Արտեմյան), իրոք եղել են «Հայրենասերների միության» անդամներ (այդ մասին հիշատակություն կա վերը նշված հուշերում): Այս նյութերը հաղորդում են լավական հետաքրքիր տեղեկություններ Տեր-Խաչատուրովի և Արանմովի վերաբերյալ: Այս փաստաթղթերի մեջ առանձնակի արժեք ունի «Հրավեր» հայ երիտասարդության խորագիրը կրող կոչը, որը խուպարկության ժամանակ դրսևել է Տեր-Խաչատուրովի մոտ: Կոչը, որ տպագրվել է 30 օրինակով հեկտոգրաֆ մեքենայով, ղեկավարվել է ուստիկանության կողմից: Առաջին անգամ հրատարակվող այդ կարևոր փաստաթուղթը ըստ երևույթին «Միության» առաջին կոչն է, որ դրվել է 1882 թ. դարնանը, բայց չի տարածվել: Նկատենք, որ կազմակերպության մի ալ կոչ դրվել ու ատարածվել է Կովկասում 1883 թ. 3:

Ստորև ներկայացված փաստաթղթերը պահվում են Մոսկվայի Կենտրոնական պետական պատմական արխիվում (ЦГИА ր, Москвы, ֆ. 131, օп. 38, д. 257):

Մ. Դ. ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

1 Տե՛ս Մ. Զալյան. «Հայրենասերների միությունը».—«Վեմ», 1933, № 1: Տե՛ս նաև Ն. Զարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան, Ներսես Արելյանի արխիվ, դ. 3:

2 Տե՛ս Քր. Միքայելյան. Բեկորներ իմ հուշերից.—«Հայրենիք», 1924, № 10: Տե՛ս նաև Տ. Փիրումյան. Չորս տարի վանում.—«Հորիզոն», 1916, № 93, 105, 117, 121, 129:

3 Ա. Ղուկասյան. 80-ական թվականների առաջին կեսի արևելահայ նարոդնիկական խմբակներ.—«Բանբեր Հայաստանի արխիվներին», 1968, № 2:

№ 1

*Донесение Московского обер-полицмейстера начальнику
Московского губернского жандармского управления об
обыске в доме студента Московского университета
К. Тер-Хачатурова*

18 июня 1882 г.

В виду получения донесения о принадлежности студента Московского университета Карапета Тер-Хачатурова к социально-революционной партии, в квартире его в доме Батюшкова 2 участка Тверской части был произведен обыск, причем найдено 30 экземпляров гектографированного воззвания на армянском языке к армянскому юношеству, в котором последнее приглашается содействовать к восставлению самостоятельности Армении и отделению ее от Турции, черновое письмо, на армянском же языке, Хачатурова к студенту-товарищу и гектографированное письмо из Средней Калмыкии о положении находящихся там государственных и политических преступников. Сообщая об этом, имею честь препроводить при сем вашему превосходительству протокол об обыске вместе с найденными вышеупомянутыми воззваниями и письмами.

Начальник отделения

(подпись)

Протокол

1882 июня 6 дня в 4-30 часа пристав 2 участка Тверской части по распоряжению Охранного отделения состоящего при г. Московском обер-полицмейстере прибыл сего участка в дом Батюшкова в квартиру № 10, занятую Марией Феодоровой, где в особой небольшой комнате проживает студент Московского университета медицинского факультета Карапет Тер-Хачатуров, в комнате которого при подписавших (присутствующих) свидетелях был произведен самый тщательный обыск в присутствии самого Хачатурова, находившегося при входе полиции в постели спящим. При обыске оказались газеты, письма и книги на армянском языке, которые отобраны и опечатаны в кожаном чемодане, затем при осмотре самого Тер-Хачатурова из кармана сюртука найдено бумаг—одна на русском, красным чернилом, другая на армянском, и заявил, что бумаги эти бесцензурного содержания. В папке между брошенными бумагами найдено несколько карточек студента Тер-Хачатурова, отпечатанных гектографом, но самого гектографа не оказалось. На окне комнаты оказались две небольшие тюбочки с химическим черибом и красными чернилами. Кроме вышеобъясненного ничего сколько-нибудь подозрительного в политическом отношении в комнате Тер-Хачатурова не найдено.

№ 2

*Предписание Московского обер-полицмейстера поручику
Отдельного корпуса жандармов Чурсину о задержании
К. Тер-Хачатурова*

26 июня 1882 г.

Вследствие отношения № 77 Охранное отделение имеет честь уведомлять ваше благородие, что студент Московского университета

Карапет Тер-Хачатуров по произведению у него обыска приставом 2 участка Тверской части, в доме Батюшкова, был препровожден в Охранное отделение вместе с протоколом и бумагами, оказавшимися при обыске, а как из них кроме нескольких экземпляров гектографированного воззвания о восстановлении Армении, ничего предосудительного в смысле политической неблагонадежности не найдено, то он не подлежал аресту, был освобожден. Поводом же к производству обыска послужили добытые агентурою сведения, что у Тер-Хачатурова имелись какие-то гектографированные прокламации. В доме Батюшкова он проживал с 22 апреля сего года, ранее же жил в доме Фольц-фейна того же участка Тверской части.

Начальник отделения

(подпись)

№ 3

*Отзыв ректора Московского университета о студенте
К. Тер-Хачатурове*

3 июля 1882 г.

Вследствие отношения от 3 сего июля имею честь уведомлять ваше превосходительство, что принятый в Московский университет в 1881 году студент медицинского факультета Карапет Тер-Хачатуров состоит ныне на 2-ом курсе означенного факультета, успел в учебе, оказывает хорошее поведение в стенах университета и ни в каких поступках, избличающих политическую неблагонадежность Карапет Тер-Хачатуров не был замечен.

№ 4

Протокол допроса К. Тер-Хачатурова

1882 года июля 10 дня в Московском губернском жандармском управлении был спрошен нижепоименованный, в качестве свидетеля, в присутствии товарища прокурора Московского окружного суда.

Зовут меня Карапет Христофорович Тер-Хачатуров.

Вероисповедание армяно-григорянское.

От роду имею 27 лет, звание мое—сын священника и студент Московского университета, медицинского факультета 2-го курса.

Под следствием и судом не был.

На предложенные вопросы отвечаю.

Я приехал в Москву в 1881 году в начале академического года из Кутаиси и поступил в Московский университет; из близких моих знакомых в Москве назову священника Московской армянской церкви Тер-Гукассава, у которого часто бываю, студентов я знаю студента Московского университета, соотечественника моего Маркара Артемова, затем студентов того же Московского университета Александра, Карапета и Николая Мелика-Мурадова, живущих теперь в селе Богородская на даче, затем я имею знакомых Зураба Адилханова, живущего в Москве, в Сретенской части, на Знаменском переулке. Вот весь круг моих более или менее знакомых. Относительно 30-ти экземпляров на армянском языке, найденных у меня, могу сказать следующее. Статья эта написана и напечатана мною у себя в комнате. Но, сознавая несостоятельность взятого мною дела и его незаконность, я прекратил его, не докончив и 30-ти экземпляров, найденных у меня, напечатанных только две страницы: я оставил печатание с намерением

действовать законным путем, именно: переделать эту статью и поместить ее в какую-нибудь из армянских газет, издающихся в Тифлисе. И это мое намерение известно было только одному Маркару Артемову, студенту Московского университета 4-го курса. Что касается массы, я приобрел в прошлом году в магазине, а когда именно, не помню, в количестве около 2-х фунтов. Машина гектографическая была уничтожена мною.

Воззвания, найденные у меня, я никому не давал, кроме трех или четырех экземпляров, которые я дал Артемову, я дал же экземпляры студенту Маркару Артемову без всякой определенной цели, а только почитать. Отобранное у меня при обыске гектографированное красными чернилами на полулисте писчей бумаги письмо из Средней Калмыкии, начинающееся словами «Всех нас в Ср. Калмыкии» и кончающееся словами «Копии для бумаг нам доставлено по этому вопросу» нашел я в университетском саду под деревянной скамейкой в первых числах апреля нынешнего года.

Отобранное у меня при обыске письмо на армянском языке под заглавием в переводе «Ответ бывшему студенту от его товарища-студента» написано мною в ноябре прошлого года с целью поместить в газете «Мшак», издающейся в г. Тифлисе, по поводу назвавшейся в той же газете в октябре прошлого года статьи под заглавием «От бывшего студента своему товарищу». Но видя, что в газете «Мшак» уже появился ответ на письмо бывшего студента, я оставил свою статью недоконченной и она лежала у меня на столе между бумагами.

Печатаемая воззвание на армянском языке, я имел целью распространять идею, в нем заключающуюся, между армянами и пути их распространения еще хорошо не были обдуманы и решены мною, единственным способом, который имел в виду, была почта, по которому я мог бы адресовать их разным людям, зная фамилии которых мне было достаточно. Причиной того, что я оставил это дело, за которое я взялся сперва, было то, что пришел к убеждению в незаконном пути выбранного мною и полное сознание мною нечестного образа действий на общественное мнение, что как-будто проповедовал какое-то общество народников, которых на самом деле не существовало и не существует. Больше ничего показать не имею.

Студент Тер-Хачатуров

№ 5

Протокол допроса студента М. Артемова

1882 года сентября 8 дня в Московском губернском жандармском управлении спрошен нижепоименованный в качестве свидетеля, в присутствии товарища Московского окружного суда.

Зовут меня Маркар Михайлович Артемов.

Вероисповедание армяно-григорянское, от роду имею 27 лет. Звание мое уроженец Закавказского края, студент Императорского Московского университета, медицинского факультета, 4-го курса.

На предложенные вопросы отвечаю:

Студента Императорского Московского университета Карапета Тер-Хачатурова знаю. Я познакомился с ним в Тифлисской классической гимназии в 1873 году, куда я поступил в 1872 году, и наше знакомство продолжается по настоящее время. Мы бывали друг у друга довольно часто и наши отношения дружеские. Из хороших знакомых Тер-

Хачатурова я знаю: священника Тер-Гужасова, Мелик-Мурадова, Карапетянца. Предъявленную мне на армянском языке прокламацию (предъявленная прокламация на армянском языке к армянскому юношеству об отделении Армении от Турции) составил Тер-Хачатуров и по его словам, им же, Тер-Хачатуровым, означенная прокламация была отпечатана при посредстве какой-то массы на картоне, в каком количестве экземпляров было отпечатано названной прокламации, не помню. Хоть Тер-Хачатуров приобрел мельницу для печатания, он мне об этом не говорил и спрашивал ли об этом, не помню. Тер-Хачатуров принес мне два или три экземпляра означенной прокламации, чтобы я их прочел и поправил, причем он и высказал цель этих прокламаций: стараться к отпаданию Турецкой Армении от Турции. Прочитав означенную прокламацию, я высказал свое мнение, что путем таких прокламаций достигнуть оказанной цели невозможно, и советовал ему стараться означенную прокламацию напечатать в какой-нибудь армянской газете, и сам он, Тер-Хачатуров, со мной согласился, прибавив, что и он сам так думал, хотя и отпечатал означенную прокламацию. Беседы же наши почти всегда бывали чистосердечного характера, в которых часто он обращался ко мне за советами, как студенту высшего курса. Означенную прокламацию, как мне помнится, Тер-Хачатуров намерен был распространять через купцов и других лиц, приехавших в Москву по каким-нибудь делам из Турции, Кавказа, но сознавая всю несостоятельность и незаконность этого дела, он своего намерения в исполнение не привел. Инициатива составления прокламации принадлежала исключительно одному Тер-Хачатурову, сотрудничав в этом деле, по словам Тер-Хачатурова, а равно и никакого общества не существовало. Куда делись данные мне Тер-Хачатуровым прокламации, я не знаю, быть может, я вытащил из кармана. Читать эти прокламации я никому из своих знакомых не давал. Предъявленное мне письмо из Средней Калмыкии (предъявленное письмо из Средней Калмыкии, отпечатанное на полулисте бумаги гектографом, красными чернилами, начинающееся словами «Всех нас в Средней Калмыкии»), бывая у Тер-Хачатурова, кажется, я один только раз видел, но содержание его неизвестно, так как его не читал и каким образом она попала к Хачатурову, мне также неизвестно. Да и об этом Тер-Хачатурова я не спрашивал. Предъявленное письмо на армянском языке, оглавленное «Ответ к старому студенту от его товарища-студента», я не видел и от Тер-Хачатурова о нем ничего не слышал. Больше ничего показать не имею.

Студент Маркар Артемов

№ 6

«Հրավեր հայ երիտասարդությանը»

Ամենայն տեղ մար մի է.
Մարդ մի անգամ պիտ մեռնի,
Բայց երանի որ յուր ազգի
Ազատության կզոհվի.

Թուրքիայի պետական կազմվածքը վաղուց արդեն սնանի է լուծվել, քայքայվել: Թուրքիան այժմ ներկայացնում է մի հիվանդ մարմին, որի մահվան ժամը արագորեն մոտենում է՝ նա, այս պահից, զուր աշխատում է յուր թուլացած ձեռներով, բռնակալության և հարսաահարության կապանքների սնց պահել յուր հպաաակ աշխատավոր ժողովուրդներին: Մա-

եան նրա ընկալութիւնը արգեն ստացել է մահառիթ հարված հույն և սլավոնական (ցեղերից) ազգերից Բալկանյան թերակղզում: Թուրքիան շրմհիւով յուր պետութեան մի այդպիսի ընդարձակ մասից, յուր բռնակալութեան կենտրոնը դարձրել է այժմ Փոքր Ասիան, պաամական Հայաստանը, որտեղ նա, աղաա եվրոպական հսկողութիւնից, ավելի սաստկացրել է յուր գազանավայել կառավարութիւնը, որպեսզի մի փոքր էլ ուշացնի յուր օրհասականը: Թուրքիայի անհուսալի կառավարութեան շնորհիւ Հայաստանը դարձել է ասպատակութիւնների, եղեռնագործութիւնների և հարստահարութիւնների ասպարեղ: Պետական ավաղակարարո պաշտոնյաները Բարձր Դռան աչքին բարբարոս շեյխերի հետ միասին տանջում, շարշարում են աշխաավոր ժողովրդին:

Հայաստանի մշակր, գյուղացին շունի ոչ տնտեսական և ոչ էլ տնձնական ապահովութիւն: Մայր հողը, ծանրաբեռնված բազմաթիւ և անտանելի հարկերով, չէ պատկանում գյուղացուն, երկրագործը չէ կարողանում խաղաղ յուր աշխատանքի պտուղները վայելել, նրանք բաժին են դառնում պետական հարստահարիչներին և ավազաններին: Աշխատանքի անապահովութիւնը հայրենիքում ստիպում է Հայաստանի մշակներին հարյուրավոր խմբերով հեռանալ հայրենի հողից և դրսում օտարութեան մեջ «հաց ճարել»: Նրանք դաղթում են օտար երկրներ, որտեղ և զոհ են լինում զանազան ցավերի և թշվառութիւնների: Բացի այս տնտեսական շարիքներից Հայաստանի ժողովրդի գլխին միշտ կախ է անանց բարբարոսութեան և կաաղի կամայականութեան լափող սուրը: Նրա կրոնը հայհոյվում է, նրա եկեղեցին սրբապղծվում է. նրա սրբավայրերը ապականվում են, նրա որդիները արյունարբու բաշիբոզուկների սրի ճարակ են լինում, նրա օրիորդների գեղեցկութիւնը և կուսութիւնը զոհվում են ասիական վայրի վավաշոտների գաղանական զգացմունքներին և այս բոլորի վրա Թուրքիայի օրենքները ներողամտաբար և անաարբեր են նայում: Բայց երբ մի հուսահատված անձ, վառված անպաշտպանութեան զգացմունքով, գենք է բարձրացնում յուր պտտիւր, յուր կյանքը պաշտպանելու, այն ժամանակ մեռած օրենքները հարութիւն են առնում, հրամայում են երկաթյա շղթաներով կաշկանդել այդ համարձակի ոտները և ձեռները, մութ, խոնավ բանտը բացել և այնտեղ կենդանի թաղել սուր բարձրացնողին:

Հայաստանի ժողովրդի աչքը ջուր է կարել, սպասելով Բեռլինի դաշնադրի 61 հոդվածով խոստացած ռեֆորմաներին: Եվրոպական դիպլոմատիան համարյա բոլորովին անաարբեր է դեպի Թուրքիայի ներքին գործերը, Եվրոպայի զլուխն էլ խառն է յուր ներքին հասարակական և անաեսական գործերով, տյս պաաճառով էլ նա շատ է հոանդով չի հրավիրում Թուրքիային իր մեղքերը քալելու: Միայն երրեմն-երեմն Անգլիան ձայն է բարձրացնում Հայաստանի ռեֆորմաների օգտին, բայց նրա ձայնը շատ նվաղ է Թուրքիայի դիտութեամբ խլացած ականջների համար: Իսկ ինքը Թուրքիայի կառավարութիւնը աղվեսական խորամանկութեամբ գործը օրեցօր հետաձգում է քրդական միութիւն և քրդական արշավանք և սրանց նման հարցեր և շարժումներ ստեղծելով, և որ ավելի զղվելի է, նա ձեռնամուխ է լինում ոչնչացնելու հայ ժողովրդի ունեցած իրավունքներն էլ:

Հայ ժողովրդին մնում է միայն իր սեփական միջոցներով, ուժով, իր արյան զնով ձեռք բերել մտքավայել գոյութեան իրավունքները: Նա լավ գիտե, թե ում քաղցր է աղաաութիւնը, ով ուզում է մտավորապես և բարոյապես աղստ դարգտնալ, նա պատրաստ պետք է լինի թափել յուր արյունը հանուն աղատութեան: Հայաստանի ժողովրդը այս ամենը հասկանում է և մոա է ժամը, երբ աղատութեան անունով ժողովրդական շարժումը իր արիքներով կոռոգի Հայաստանի սարերը և ձորերը:

Հայ երիտասարդներ, հասել է այն ըոպեն, երբ հայրենիքը զոհ է պահանջում մեղանից, երբ մենք մեր բոլոր հոգեկան և ֆիզիկական ուժերը պիտի զոհ բերենք ժողովրդի աղաաութեան գործին: Մի զգացմունք միայն պետք է վառե մեր սրտերը՝ անձնանվեր սերը դեպի ժողովուրդը, մի գա-

դափար պետք է բորբոքեմք մեր մտքերը՝ ժողովրդի տնտեսական և քաղաքական ազատութեան բարձր գաղափարը: Թող այս զգացմունքը և դադափարը միավորեն, շաղկապեն մեզ բոլորիս ի մի հզոր անխախտ խումբ, որը ղեւակավորված է դիտութիւններով և արհեստներով, շտապեմք դեպի հայրենիքը կատարելու լուր վաճա՝ և մեծ պարապմունքութիւնը դեպի ժողովուրդը: Երիտասարդ եղբայրներ, հիշենք թե ինչ դեր կատարեցին իրանց հայրենիքի ազատութեան գործում Հունաստանի, Իտալիայի և սլավոնական երկրներին անմահ երիտասարդները և պարաստվենք կատարելու մեր պաւմական դերը Հայաստանում: Մի՞թե հաւ երիտասարդութիւնը անտաբեր է և սաոր դեպի իր ժողովրդի թշուառութիւնը, մի՞թե նրա ականջին չի հասնում ժողովրդի հառաչանքի ձայնը, մի՞թե ժողովրդի ցավով չէ ցավում նրա սիրար, մի՞թե Հայաստանի մշակչ արշուճով և քրտինքով թաթախված դուռնութիւն և վշտալի կրեար չի վառում, բորբոքում հայ երիտասարդութեան ոգին: Քանի որ Հայաստանի երկրագործը հառաչում է բռնակալութեան և հարստահարութեան չծի տակ, քանի որ նա շունի տնտեսական և անձնական ապահովութիւն, հայ երիտասարդութիւնը կյանքի ուրիշ խնդիր չունի, եթե ոչ՝ անձնակր ծառայել Հայաստանի աշխատավորների ազատութեան գործին և նա պարտավոր է բոլոր իր դոյութեամբ հետեւել իր կոչմանը: Ուրեմն հայ երիտասարդներ, ժողովներ մեր ուժերը՝ միանալ մի զգացմունքով, մի գաղափարով, խմբեր կազմենք և շտապենք օգնելու արդեն հայրենիքի ազատութեան անունով կազմված ընկերութեանը, որի անդամները դոյութեամբ են դանազան հայաբնակ կենտրոններում: Հարկավոր է նյութական օգնութիւն, անձնական օգնութիւն, թող յուրաքանչյուրը մեզանից շտապեմք յուր զոհաբերելու այս սուրբ գործին: Հաւ երիտասարդներ, Հայաստանը առաջինն է. որ բարձրացնում է արեւելքում ժողովրդական ազատութեան դրոշակը, մեր պարտքն է դարձնել այդ դրոշակը արեւելքի բոլոր հարստահարված ժողովուրդների առաջնորդող աստղը և նրա հովանավորութեան տակ գումարելով արեւելքի բոլոր աղգբերի ճշմարիտ աշխատավորներին և ճշմարիտ մշակներին, ասիական բռնակալութեանը ե հարստահարութեանը մահաոհիթ պատերազմ հայտնել: Ահա միակ պայմանը, երբ Հայաստանի շարժումը կարող է օգտվել հին և նոր աշխարհի արդարութեան անունով, կոմունիստների համակրութեամբ, միակ պայմանը, երբ Հայաստանը պարծտնքով և իրավամբ կարող է ասել, որ նրա պաւմական կոչումն է ծառայել արեւելքի լուսավորութեանը: Հաւ երիտասարդներ, արեւելքից դեպի արեւմուտք, հյուսիսից դեպի հարավ եղբայրական ձեռք մեկնենք նրանց, որոնց միակ ձգաումը, միակ ցանկութիւնն է կռիւլ բռնակալութեան դեմ և ձեռք բերել աշխատավոր ժողովրդի տնտեսական և նյութական ազատութիւնը, ընթանալ նրանց հետ այն ճանապարհով, որով դնում են բոլոր անձնակներ հոգիները և հայրենիքի սիրուց զգացմունքով լի սրտերը, դնալ այն ճանապարհով, որ տանում է մեզ դեպի անձնազոհութիւն, իսկ ժողովրդին՝ դեպի երջանկութիւն: Հեռու մեզանից եսական զգացմունքները, հեռու մեզանից նյութական հարմարութիւնները: Մենք չենք ծնված փոփոկ ապրելու համար: Մենք երկրպագող չենք դվարճութիւններին և անձնական բավականութիւններին, մեր հավաւն է ժողովրդի երջանկութիւնը, մեր գործն է անձնազոհ ծառայել այս անմահ գաղափարին:

Հայաստանի ժողովրդականների
մասնաժողովից